

YAQUB CHARXIY FALSAFIY VA DINIY DUNYOQARASHI SHAKLLANISHIDA TASAVVUF TA'LIMOTINING TA'SIRI

*F. Mansurov*¹

Annotatsiya:

Mazkur maqolada Yaqub Charxiy falsafiy va diniy dunyoqarashi shakllanishida tasavvuf ta'limotining ta'siri aks ettirilgan. Ya'qub Charxiy ham Mavlono Jaloliddin Rumiyning tasavvufiy qarashlaridan yetarlicha xabardor bo'lib, deyarli har bir asarida zarur o'rinlarda Jaloliddin Rumiyning baytlaridan foydalangan. Tasavvufda tariqatlar ko'p. Naqshbandiya tariqati o'zining mazmun-mohiyati jihatidan boshqa tariqatlardan ajralib turadi. Naqshbandiya tariqati Bahouddin Naqshband yaratgan ta'limot g'oyalari orqali komil insonni tarbiyalashni targ'ib qilgan va umumbashariyat tan olgan tariqatdir.

Kalit so'zlar: tasavvuf, nafs, tariqat, zikr, naqshbandiya.

doi: <https://doi.org/10.2024/q5ewce22>

Sharq xalqlari tafakkuri, ma'naviyati va ma'rifatiga salmoqli ta'sir ko'rsatgan tasavvuf – inson kamoloti to'g'risidagi ta'limot bo'lib, komil inson bo'lish uchun avvalo jism va nafs ehtiyojini yengish talab etiladi. Dunyoga, boylikka mehr qo'yish insonni nafsiga qul qilib qo'yadi. Tasavvuf yo'lini tutgan kishi nafsni rad etadi. Nafs barcha razolat, va ma'naviy halokatning sababchisi sanalib, insonni tubanlik botqog'iga yetaklovchidir. Ushbu illatlardan forig' bo'lishning birdan-bir to'g'ri yo'li nafs ehtiyojini yengib o'tishdir. Nafs va ko'ngilni poklash riyoziyat chekish orqali amalga oshiriladi. Riyoziyat chekish shunchaki, sabr-toqatli bo'lish emas balki, Haq yo'lida o'z oldiga ulug' bir maqsadni qo'yib, unga yetishish uchun ixtiyoriy ravishda barcha qiyinchiliklarni zimmasiga olish va maqsad sari intilishdir. Tasavvuf inson qalbiga sayqal berish ilmidir.

Charxiy ham Mavlono Jaloliddin Rumiyning tasavvufiy qarashlaridan yetarlicha xabardor bo'lib, deyarli har bir asarida zarur o'rinlarda Jaloliddin Rumiyning baytlaridan foydalangan. Jumladan, “Risoi unsiya” (“Do'stlik haqida risola”) asarida ham bir necha o'rinlarda Jaloliddin Rumiyning baytlaridan iqtiboslar keltirib “Orifi Rumi” deb e'tirof etgan. Ya'qub Charxiy Jaloliddin Rumiyning she'riyatiga alohida ehtirom bilan munosabatda bo'lib, “Masnaviy”ning baytlaridan iqtiboslar keltirgan va o'zi ham “Nay nolas” nomli risola yaratgan. Manbalarda keltirilishicha, Ya'qub Charxiyning “Nay risolasi” Shayx Hasan Xorazmiyning “Javohirul asror” asaridan so'ng Jaloliddin Rumiyning “Masnaviy”ining ikkinchi sharhi sanaladi.

Ya'qub Charxiyning “Naynoma” asari Jaloliddin Rumiyning masnaviyiga yozilgan sharh hisoblanadi. Ushbu asar 1973-yilda Qobul shahrida H.Xaliliy tomonidan nashr etilgan².

¹ Mansurov Farrux Najmitdinovich, Samarqand viloyati pedagoglari yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi Pedagogika, psixologiya va ta'lim texnologiyalari kafedrasida o'qituvchisi

² Суфизм в Центральной Азии (зарубежные исследования). Сост. и отв. редактор А. А. Хисматулин. Санкт-Петербург: Филологический фак-т СПбУ, 2001. - С. 121.

“Ya’qub Charxiyning “Nay risolasi” masnaviyshunoslikda juda katta ahamiyatga ega bo’lib, barcha masnaviyshunos olimlar hozirga qadar ushbu asarga murojaat etadilar. Risola tariqat soliklarining tafakkur darajasi va dunyoqarashini nazarda tutib yozilgan. Chunki, asarda ayrim tasavvufiy atamalar borki, ularning mohiyatini faqat tariqat nazariyasidan to’la xabardorlarga tushunadi. Ya’qub Charxiy Shayx Kamoliddin Hasan Xorazmiydan keyin birinchilardan bo’lib “Masnaviy”ni sharhlagan bo’lsa, undan keyin Abdurahmon Jomiy va Voiz Koshifiylar bu ishni davom ettirishgan. Eng muhimi, Ya’qub Charxiy va Abdurahmon Jomiy “nay” tushunchasini naqshbandiya tariqatining talablari asosida talqin va tahlil qilishgan. Risola qachon va qayerda yozilgani ma’lum emas. “Nay risolasi”da keltirilgan har bir bayt yoki hikoyat mazmunini Ya’qub Charxiy ko’proq Xoja Bahouddin Naqshband aytgan so’zlar va boshidan kechirgan holatlar bilan tasdiqlagan”¹.

Tasavvufning xususiyatlaridan biri, faqat nazariy jihat bilan cheklanib qolmasdan, balki tamoyillarini tariqatlar yo’li orqali amaliy tatbiq etishdir. “Tasavvuf” deb atalgan bu ta’limot amaliy hayotda “tariqat” deb nomlanadi.

Tasavvufda inson ruhiy kamolotida shariatdan keyingi, ma’rifat va haqiqatdan oldingi kamolot darajasi ham tariqat deyiladi.

Tariqat diniy-falsafiy kamolot yo’lidir. To’g’ri yo’lning boshida bu harakat shariat doirasida bo’ladi. Keyinchalik uning darajasi yuksaladi. Haqiqat darajasiga yetgan yo’lchi uchun diniy, jinsiy, irqiy, kastaviy, milliy va boshqa chegaralar qolmaydi. Uning harakati umumbashariy, umumjahoniy doirada yuksala boradi. Shuning uchun tariqatni ruhiy, ma’naviy taraqqiyot yo’li deyish lozim. Bu yo’l ma’lum chiziqdagi yoki ma’lum doiradagi yo’l bo’lmay, inson ruhini oliy had darajasiga yuksaltiradigan kamolot yo’lidir.

Tariqat – arabcha “tariyq”, ya’ni “yo’l” degan ma’noni bildirib, tasavvuf adabiyotida “Ollohga yaqinlashmoq va Uning roziligiga erishish maqsadida pir rahbarligida yurish kerak bo’lgan yo’l” demakdir. Ushbu yo’lga yurgan kishiga esa “solik” deyiladi. Solik bu yo’lda yurish davomida Ollohni bilib-tanigunga qadar turli manzillar va maqomlarni bosib o’tadi. Tariqat tushunchasidagi yo’l moddiy hayotdagi bir manzilni boshqasiga tutashtiruvchi ma’nosida emas, balki ruhiy kamolot yo’li ma’nosida qo’llaniladi.

“Tariqat – haqiqatni mistik bilishning uslubidir”². “Tariqat” – amaliy uslub bo’lib, tolibni tafakkur, hissiyot va amallarga yo’naltiradi, uni bosqichma-bosqich maqomlardan o’tkazib, holatlar, deb nomlanuvchi psixologik tajribalar bilan ilohiy haqiqatga yetkazadi”³ deydi tariqatlarni islomshunoslikda maxsus tadqiq etgan ingliz olimi Dj.S.Trimingem. Tariqat “ilohiy ma’rifatni egallashga bel bog’lagan kishining ruhiy-axloqiy yo’lidir. Tariqat tasavvufning amaliy qismi” degan ta’riflar ham bor. Professor N.Komilov tariqatga “taraqqiyot yo’li”⁴ deb baho beradi. Taraqqiyot yo’liga kirgan tolib bunga o’zini ongli ravishda bag’ishlab, bu jarayonni tezlashtirmoqchi bo’ladi, o’zligidan, nafsidan g’olib keladi.

Tasavvuf “tariqat yo’liga kirgan”larni dunyoviy zavq-shavqdan voz kechishga, kamtarin hayot kechirishga, tarki-dunyochilardan ibrat olishga chaqirgan, ammo ilohiy ishqni tarannum etib, shu bilan birga o’zining ilohiy g’oyalari bilan hayotbaxshlik kuychilari bo’lmish Nizomiy Ganjaviy, Hofiz Abro’, Abdurahmon Jomiy, Umar Hayyom, Jaloliddin Rumiy, Alisher Navoiy kabi buyuk allomalarga ilhom bag’ishlagan.

O’z davrida buyuk “ikkinchi muallim” hisoblangan Abu Nasr Forobiy ta’kidlaganidek, tasavvuf — jaholatparastlik illatidan butunlay forig’ ta’limotdir. Tariqat amallari shariat amallarini yanada mukammal bajarishga rioya qilishni o’z ichiga oladi.

1 Хусрав Хамидов. Яъқуб Чархий ва унинг “Най рисоласи”. “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетаси, 2015 йил 17-сон.

2 Тарикат. Ислам. Энциклопедический словарь. – Москва: Наука, 1991С.224.

3 Тримингэм Дж.С. Суфийские ордены в исламе. Пер. с англ. А.А.Ставиской. Москва: Наука, 1989. С.17.

4 Комилов Н. Комиллик тариқати. Тафаккур. 2-сон. 1998. – Б. 61.

Tariqat islom shariatiga asoslangan ibodatlarni bajarishga qaratilgan maxsus ma'naviy yo'ldir. O'z-o'zidan ma'lumki, qancha ko'p ibodat qilinsa, shuncha ko'p savob hosil bo'ladi. Ushbu ta'limot va vazifalarni murshidi komil muridlariga o'rgatadi va rahnamolik qiladi. Tariqat ota-onaga, piru ustozga muhabbatli bo'lish, Najmiddin Kubro kabi ona Vatan uchun jon fido qilish, Xoja Ahrori Valiy kabi yurt tinchligi, xalq farovonligi uchun bor kuch va imkoniyatini baxshida etishdir.

Mavlaviya tariqati qat'iy markazlashtirilgan tasavvuf yo'li bo'lib qolganiga qaramay, uning tarkibidan boshqa yana bir mustaqil oqim yaratilmagan. Dastlab, suluklar tarkibining asosini savdogarlar, bozor ahli, hunarmandlar tashkil qilgan bo'lsa-da, asta-sekin tariqatning ijtimoiy tarkibiy ko'rinishi o'zgarib boy-badavlat kishilar sulukiga aylangan. Usmonli sultonlarning ko'pchiligi ham aynan mavlaviya tariqati bilan aloqador bo'lganlar. Shuningdek, mavlaviya tariqati Bag'dod, Damashq, Qohira, Quddus, Kichik Osiyoda va qisman O'rta Osiyoda keng tarqalgan.

Alisher Navoiy o'z asarlarida "Ko'ngil ko'zgusi dunyoviy istaklardan mosuvo bo'lgach, ya'ni yaratuvchi yodidan boshqa narsalardan poklanib sayqal topganidan keyin unda ilohiy nur tajalliy qilishi — porlashiga munosib bo'ladi. Inson qalbi ilohiy sirlar xazinasiga aylanadi", deb ta'kidlagan.

Tasavvuf ilmi-mohiyatan insonlarni hamisha poklik va ezgulikka chorlagan, to'g'rilik, rostgo'ylik, halollik va tinchlikni targ'ib qilgan, yomonlarni yo'lga solishga da'vat etgan ta'limotdir. Tasavvuf shayxlari hamda ularning shogirdlari tariqat yo'lini tutgan kishilarni na dunyodan va na oxiratdan ta'ma qilmaslikka, nafs ko'chasidan o'tmaslikka undaganlar.

Tasavvuf inson kamoloti to'g'risidagi ta'limot bo'lib, komil inson bo'lish uchun avvalo jism va nafs ehtiyojini yengish talab etiladi. Dunyoga, boylikka mehr qo'yish insonni nafsiga qul qilib qo'yadi. Tasavvuf yo'lini tutgan kishi nafsni rad etadi. Nafs barcha razolat va ma'naviy halokatning sababchisi sanalib, insonni tubanlik botqog'iga yetaklovchidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- [1]. Суфизм в Центральной Азии (зарубежные исследования). Сост. и отв. редактор А. А. Хисматулин. Санкт-Петербург: Филологический фак-т СПбУ, 2001. - С. 121.
- [2]. Хусрав Ҳамидов. Яъқуб Чархий ва унинг "Най рисоласи". "Ўзбекистон адабиёти ва санъати" газетаси, 2015 йил 17-сон.
- [3]. Тарикат. Ислам. Энциклопедический словарь. - Москва: Наука, 1991С.224.
- [4]. Алишер Навоий. Садди Искандарий. -Тошкент: Янги аср авлоди, 2006. - Б. 122.
- [5]. Комилов Н. Комиллик тариқати.Тафаккур. 2-сон. 1998. - Б. 61.